

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-85.1-6>

УДК 811.161.2'373.611

Денисовець І.В.Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»**ВЗАЄМОДІЯ І КОНКУРЕНЦІЯ ПИТОМИХ ТА ІНШОМОВНИХ
СЛОВОТВОРЧИХ РЕСУРСІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Анотація. У статті проаналізовано теоретичні аспекти питання взаємодії і конкуренції питомих та іншомовних словотворчих ресурсів у сучасній українській мові. Окреслено погляди лінгвістів щодо тенденції розвитку новітньої дериваційної системи. Закцентовано, що симбіоз власне-українських та іншомовних словотворчих засобів породжений і ґрунтується на тенденції до демократизації та інтелектуалізації мови в контексті глобалізації суспільних процесів загалом. Розглянуто можливості функціонування продуктивних іншомовних афіксів у їхній взаємодії з питомими відповідниками. Такі форманти сприяють активному творенню оказональних та стилістично нейтральних дериватів і є маркерами сучасного стану розвитку української мови. Обґрунтовано, що аналізові нових словотвірних явищ, спричинених глобалізаційними впливами, процесів освоєння новітніх запозичень почасти бракує об'єктивності, критичної лінгвістичної оцінки, фахових рекомендацій щодо потреби та доцільності їхнього вживання.

Ключові слова: словотворення, дериват, питоми афікси, іншомовні словотворчі ресурси, глобалізаційні процеси, демократизація.

Denysovets Iryna

National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

**INTERACTION AND COMPETITION OF SPECIFIC AND FOREIGN LANGUAGE
WORD-FORMING RESOURCES IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE**

Summary. The article focuses on the theoretical aspects of the interaction and competition of specific and foreign word-forming resources in the modern Ukrainian language. The views of linguists on the trend of development of the latest derivation system are outlined. It is emphasized that the symbiosis of native-Ukrainian and foreign-language word-formation means is generated and is based on the tendency to democratization and intellectualization of language in the context of globalization of social processes. Possibilities of functioning of productive foreign affixes in their interaction with specific counterparts are considered. Such forms contribute to the active creation of occasional and stylistically neutral derivatives and are markers of the current state of development of the Ukrainian language. It is substantiated that the analysis of new word-forming phenomena caused by globalization influences, processes of mastering new borrowings partly lacks objectivity, critical linguistic assessment, professional recommendations on the need and expediency of their use. The purpose of the study is to analyze the theoretical aspects of the interaction and competition of specific and foreign word-forming resources in the modern Ukrainian language. It is substantiated that new phenomena and processes in Ukrainian word formation are largely due to extralinguistic factors, including globalization influences, active borrowings from the lexicon and sectoral terminology of the Ukrainian language, changes in socio-political nature in Ukraine, awakening of national-linguistic consciousness of the Ukrainian elite. etc., as well as linguistic factors, primarily the development of intralinguistic processes aimed at strengthening the indigenous word-forming variants and preserving the identity of national word-formation. It is determined that under the influence of globalization tendencies the Ukrainian language practice was flooded with complex units (direct borrowings and innovations), combining two nouns, the first of which expresses an attributive meaning. It has been observed that the parallel functioning of genetically heterogeneous but close in meaning prefixes has led to the development of unequal relationships between word-forming types, as well as discussions about their differentiation and qualification – prefixes, prefixoids, prefixoid bases, prepositional components, international components, etc. Ukrainian soil function as prefixes. It is determined that the new phenomena recorded in the Ukrainian language practice and in the word-forming structure of the Ukrainian literary language of the last two decades are heterogeneous, and dynamic processes are diametrically opposite: some of them are aimed at strengthening historically formed Ukrainian word-forming variants, preserving national identity. word-forming types of the Russian language and their replacement by Ukrainian; others, in particular those under globalization, especially active lexical borrowing, imposed on it word-formation patterns of complex words, abbreviations, and other derivatives of the English language.

Keywords: word formation, derivative, specific affixes, foreign language word-forming resources, globalization processes, democratization.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток науки, співпраця вчених на міжнародному рівні уможливили появу й активне функціонування в мові значної кількості лексем, що містять іншомовні компоненти. Динамічні процеси лінгвістичної думки позначені тенденцією до зростання кількості інноваційних одиниць, які поповнюють лексичний склад україн-

ської мови і є об'єктивним відображенням потреб суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню взаємодії питомих українських та іншомовних словотворчих афіксів і встановленню відношень між ними присвятили свої дослідження О.К. Безпояско, П.І. Білоусенко, Г.М. Віняр, К.Г. Городенська, В.О. Горпинич, Л.Л. Гумецька,

Т.А. Івасишина, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, Т.А. Коць, А.А. Москаленко, В.П. Олексенко, П.А. Содомора, О.А. Стишов, О.О. Тараненко, Г.В. Чернецька та ін. Зокрема, першими дослідженнями словотвірної суфіксальної і префіксальної синонімії стала праця «Морфеміка української мови» О.К. Безпояско та К.Г. Городенської [1]. Виокремивши на основі спільної семантичної функції функційно-семантичні поля, її автори побудували синонімії ряди словотвірних афіксів, установили їхню ієрархію в межах спільного словотвірного значення. Лінгвісти наголошують на різновекторності розвитку сучасної словотвірної системи української мови, вказуючи на взаємозв'язок її демократизації та інтелектуалізації, що природно породжує намагання оновити набір дериваційних засобів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток української мови новітнього періоду безпосередньо пов'язаний з потужною глобалізацією суспільства. Паралельно із зазначеними внутрішньомовними процесами словотвірного внормування відбуваються й інші явища, спрямовані на вилучення похідних одиниць, що були поширені в українській мовній практиці та зафіксовані у словниках під впливом російської мови в радянський період. Тут уже йдеться не про взаємодію варіантів та вибір одного з них, а про лінгвістичне оцінювання словотвірних типів з погляду їхньої характерності для української літературної мови, тобто нормативності. Ці процеси кваліфікують як вияв тенденції до націоналізації, чи автохтонізації, спрямованої на збереження національної словотвірної специфіки [5, с. 55], історично сформованих зразків творення похідних слів. В українському словотворенні двох останніх десятиріч її простежуємо у свідомому відмежуванні від словотвірних типів, спільних із словотвірними типами російської мови або поширених в українській мові під впливом чи тиском російської. Прикладом слугують назви осіб за видом діяльності чи іншими ознаками із суфіксами *-ник* та *-щик/-чик* на кшталт *електронник* і *електронщик*, *комп'ютерник* і *комп'ютерщик*, *мажоритарник* і *мажоритарщик* та ін. [5, с. 55], деякі дослідники вважають, що назви осіб із цими суфіксами в українському словотворенні перебувають у «відношеннях взаємозаміщення», проте перша форма більш притаманна українській мові, друга – характерна ознака творення іменників – назва осіб за видом занять у російській мові [7, с. 130]. Ми поділяємо думку про те, що, якщо вони характерні для різних мов, то не можуть бути пов'язані відношеннями взаємозаміщення, тобто варіантними відношеннями.

Мета дослідження – проаналізувати теоретичні аспекти питання взаємодії і конкуренції питомих та іншомовних словотвірних ресурсів у сучасній українській мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нові явища і процеси в українському словотворенні зумовлені значною мірою позамовними чинниками, зокрема глобалізаційними впливами, активними запозиченнями до лексики та галузевих терміносистем української мови, змінами суспільно-політичного характеру в Україні, пробудженням національно-мовної свідомості

української еліти, піднесенням культурного рівня населення тощо, а також лінгвальними чинниками, насамперед розгортанням внутрішньомовних процесів, спрямованих на зміцнення автохтонних словотвірних варіантів та збереження самобутності національного словотворення [3, с. 34].

К.Г. Городенська слушно наголошує на тому, що аналізові нових словотвірних явищ, спричинених глобалізаційними впливами, процесів освоєння новітніх запозичень почасти бракує об'єктивності, критичної лінгвістичної оцінки, фахових рекомендацій щодо потреби та доцільності їхнього вживання. Дослідники переважно констатують лексико-словотвірні інновації, але не намагаються допомогти мовцям збагнути негативні впливи деяких запозичень і утворених за їхнім зразком нових похідних слів на лексичну та словотвірну підсистему української літературної мови, не формують національних пріоритетів у словотвірному освоєнні запозичень. Саме тому в українських засобах масової інформації двох останніх десятиріч, різних соціолектах і в живомовній стихії набули значного поширення похідні одиниці, що суперечать не лише словотвірній нормі, а й граматичній системі української літературної мови. Зокрема, під впливом глобалізаційних тенденцій українську мовну практику заповнили складні одиниці (безпосередні запозичення й новотвори), що поєднують два іменники, перший із яких виражає атрибутивне значення. Вони є наслідком перенесення на ґрунт української мови словотвірної моделі англійської мови, пор.: *бізнес-школа*, *бізнес-планування*, *піар-кампанія*, *піар-менеджер*, *піар-заходи*; *інтернет-видання*, *інтернет-трансляція*, *інтернет-адреса*, *медіа-підтримка*, *медіа-текст*. Багато з таких іменників уже зафіксовано в орфографічних словниках, попри те, що вони деформують системно зумовлену граматичну норму української літературної мови виражати атрибутивність за допомогою прикметника – спеціалізованого засобу реалізації ознаковості та обмежують відіменникове творення прикметників, що дає підстави констатувати їхній деструктивний вплив на українське прикметникове словотворення. Замість початкових означальних іменникових компонентів *бізнес-*, *піар-*, *інтернет-*, *медіа-* в названих та інших складних утвореннях варто вживати спільнокореневі з ними прикметники *бізнесовий*, *піарівський*, *піарний*, *інтернетний*, *інтернетовий*, *інтернетівський* (у мовній практиці ще не спостерігаємо чіткості, послідовності в сполучуваності цих спільнокореневих прикметників з іменниками), *медійний* або ж синоніміїні за значенням прикметники на зразок *комерційний*, *вигідний*, *підприємницький*, *прибутковий* (до *бізнесовий*), *міжмережевий* (до *інтернетний*) чи абрєвіатуру ЗМІ (до *медійний*) та інші засоби, пор.: *бізнесові (комерційні) новини*, *бізнесова (комерційна, вигідна, прибуткова) справа*, *бізнесова освіта*, *бізнесова школа*; *піарівське дійство*, *піарівські заходи*; *інтернетне видання*, *інтернетний часопис*, *інтернетна послуга*, *інтернетне голосування*, *інтернетна трансляція*; *медійне життя (життя ЗМІ)*, *медійна підтримка (підтримка ЗМІ)*, *медійна аналітика*, *медійний працівник*.

Паралельне функціонування генетично неоднорідних, але близьких за значенням префіксів спричинило розвиток неоднакових взаємовідношень між словотвірними типами, а також дискусії щодо їхнього розмежування та кваліфікації – префікси, префіксоїди, префіксоїдні основи, препозитивні компоненти, міжнародні компоненти тощо, оскільки не всі чужомовні афікси на українському ґрунті функціонують як префікси [4, с. 311].

Зокрема, більшість латинських префіксів функціонує в українській мові, реалізуючи своє основне семантичне значення приєднуючись зазвичай до основ слів іншомовного походження, пор.: *атакувати – контратакувати, формувати – деформувати, інформувати – дезінформувати, культивувати – рекультивувати, мобілізувати – імобілізувати*. В українській мові в багатьох словах іншомовного походження втрачений внутрішньо-афіксальний поділ і префікси не виленюються, оскільки вони вже входять до складу кореня, пор.: *імплантувати, консервувати* [4, с. 312].

Так простежуємо активне сполучення латинських та грецьких префіксів як з іменними, так і з дієслівними основами. Іншомовний префікс *ре-* та питомий *пере-* можуть бути взаємозамінними, сполучаючись із дієслівними основами, пор.: *переконструювати і реконструювати, переорганізувати і реорганізувати*.

Продуктивність в українському словотворенні виявляє латинський префікс *де-* переважно поєднуваний з дієсловами, передаючи значення «видалення, усунення чого-небудь», пор.: *дезінфекція, декодувати, дезорієнтувати*.

Грецький префікс *а-* має значення «заперечення або відсутності ознаки, властивості, яка виражена основною частиною слова», напр.: *аполітизувати, аритмія*. У деяких випадках цей префікс може бути взаємозамінним, пор.: *аморалізувати – деморалізувати*.

Запозичений грецький префікс *анти-* взаємозамінний із питомим українським *проти-*, пор.: *антиотрута – протиотрута*. Як зазначають дослідники, раніше ці префікси приєднували до похідних основ залежно від їхнього походження: *анти-* – переважно до основ іншомовного походження, *проти-* – до власномовних основ. З часом ця відмінність нівелювалася, уможливило виникнення термінів-варіантів з обома префіксами в семантично еквівалентних термінах. Варто зазначити, що сьогодні переважно послуговуються префіксом *проти-*, який поєднують також з основами іншомовного походження, напр.: *антитіло – протитіло, антивірусний – протівірусний* [8, с. 119].

У межах спільного значення «несправжній, хибний» зблизилися грецький префікс *псевдо-* та латинський *квазі-*. У словотвірній системі сучасної української мови ці іншомовні компоненти реалізують свій семантичний потенціал як префіксоїдні основи, вступають у синонімії відношення з питомим префіксом *лже-*, поєднуючись із тими самими основами, пор.: *лженаука – псевдонаука – квазінаука; лжедемократичний – псевдодемократичний – квазідемократичний*.

Надаючи твірним основам просторового значення, латинські префікси *транс-* і *суб-* здатні до взаємозаміни з питомим *між-*, напр.: *трансконтинентальний – субконтинентальний – міжконтинентальний*.

Латинський префікс *екстра-* може поєднуватися з питомими українськими префіксами *за-*, *пре-*, *три-* / *тре-*, *над-*, *все-*, грецькими *гіпер-*, *архі-* для вираження різних відтінків спільного словотвірного значення інтенсивності, передаючи незначну, високу та дуже високу інтенсивність ознаки, пор.: *премодний, супермодний, ультрамодний*.

Грецький компонент *мега-*, що його використовують для скороченого написання кратних одиниць, продуктивний не лише в системі термінотворення. Нині спостерігаємо його активність під час творення неологізмів, зокрема в рекламній індустрії, пор.: *мегазнижки, мегапропозиції, мегаподарунки*. У цьому контексті синонімії є запозичення, що виражають інтенсивність ознаки, напр.: *суперхіт – мегахіт, супердержава – мегадержава*. Як зауважує Н.Ф. Клименко, функціонування цих префіксоїдних основ у складних словах по-своєму уточнює семантику порівняно з етимологічно співвідносними словами, активізуючи нові семи [6, с. 56].

Зі словотвірною нормою конфліктує чимало лексичних запозичень з англійської мови, які безпідставно освоєні українською мовною практикою як складні іменники, що пишуть з дефісом, хоч вони не є в українській мові юкстапозитами, утвореними з двох самостійних іменників без сполучного голосного, пор.: *біг-мак, біч-волейбол, веб-майстер, веб-сайт, екзит-пол, кіндер-сюрприз, нон-стоп, плей-оф, прайм-тайм, фітнес-клуб, хард-рок* та ін. Вони порушують і чинні орфографічні норми про правопис складних слів з дефісом.

До 2019 року непростюю, однозначно не розв'язаною і зі словотвірною, і з правописною поглядом вважали проблему статусу тих запозичень, які поповнили склад морфем української мови, що вказують на інтенсивність чи крайній вияв ознаки, високий рівень професійності, майстерності тощо. Вони є функційними аналогами таких уже словотвірно освоєних префіксів (префіксоїдів), як *супер-*, *гіпер-*, *архі-*, *екстра-*, *ультра-* й українських префіксів *над-*, *за-*. До найуживаніших нових словотвірних морфем, що виражають інтенсивність, належать *топ-*, *віп-*, *бліц-*, *біт-*. Попереднє їхнє написання з дефісом порушувало сформовану в українському словотворі традицію писати префікси інтенсивності разом у нових запозиченнях і новотворах. Це породжувало непослідовність у словотвірному освоєнні однотипних за словотвірним значенням похідних одиниць, пор.: *супермодель*, але *топ-модель*, *суперстиліст*, але *топ-стиліст*, *суперложка*, але *віп-ложка*. У сучасному українському словотворенні порушені й норми оформлення нових мішаних аббревіатур, перша частина яких є скороченою прикметниковою основою (*поп-* від *популярний*, *еліт-* від *елітний*, *економ-* від *економічний*, *секс-* від *сексуальний*, *штрих-* від *штрихований*) чи синонімічною певній прикметниковій основі (*арт-* і *мистецький*), а друга – цілим іменником, тому що їх пишуть з дефісом, пор.: *поп-гурт* (замість *попгурт*), *еліт-клас* (замість *елітклас*), *економ-пропозиція* (замість *економпропозиція*), *секс-послуги* (замість *секспослуги*), *штрих-код* (замість *штрихкод*), *арт-бізнес* (замість *артбізнес*) тощо. До набрання чинності

нового «Українського правопису» 2019 року такі запозичення і похідні з ними утворення вживали у формі, непристосованій до традицій словотвірної системи української літературної мови.

У прикметниковому словотворенні спостерігаємо взаємодію словотвірних типів відносних спільнокореневих прикметників, утворених від новітніх іменникових запозичень за допомогою словотвірних суфіксів *-ов-* та *-н-*, пор.: *дайджестовий* і *дайджестний*, *дефолтовий* і *дефолтний*, *інтернетовий* і *інтернетний*, *снікерсовий* і *снікерсний*. Проте, як засвідчує мовна практика, ширші функційні можливості в словотвірному типу із суфіксом *-ов-*, він переважає в прикметниках, утворених від новозапозичених англіцизмів на *-инг/-інг*, пор.: *демпінгований*, *кастинговий*, *рейтинговий*, *холдинговий*, та від односкладових іншомовних основ, напр.: *брендовий*, *сленговий*, *блюзовий* [5, с. 56–57].

Висновки і перспективи дослідження. Отже, нові явища, зафіксовані в словотвірній структурі української літературної мови двох останніх десятиріч, неоднорідні, а динамічні процеси мають

діаметрально протилежний характер: одні з них спрямовані на зміцнення історично сформованих українських словотвірних варіантів, збереження національної ідентичності словотворення, вилучення словотвірних типів російської мови та заміну їх українськими; інші, зокрема ті, що сталися під глобалізаційними впливами, передусім активними лексичними запозиченнями, нав'язали їй словотвірні зразки утворення складних слів, аббревіатур та інших похідних одиниць англійської мови, що спричинило певні обмеження українського словотворення, порушило його традиції, тобто деструктивно вплинули на словотвірні норми сучасної української літературної мови. Відзначені порушення обов'язкових словотвірних норм зумовили вживання багатьох нових запозичень, не адаптованих до її словотвірної та правописної систем. Ми обстоюємо думку, що, незважаючи на сучасні інтеграційні процеси, тенденції уніфікації термінології, перевагу варто надавати питомим словотвірним засобам, зокрема в тих випадках, де наявні словотвірні можливості для збереження та розвитку ресурсів рідної мови.

Список літератури:

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. Київ : Наукова думка, 1989. 200 с.
2. Городенська К.Г. Префікси і префіксоїди в українській мові. *Мовознавство*. 1986. № 1. С. 36–41.
3. Городенська К.Г. Нові явища та процеси в українському словотворенні на тлі словотвірних норм. *Дивослово*. 2013. № 6. С. 34–37.
4. Івасишина Т.А. Давньогрецькі й латинські префікси в українському словотворенні: семантичні варіації. Граматичний простір сучасної лінгвоукраїністики. Катерині Григорівні Городенській. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 436 с.
5. Кислюк Л. Сучасна словотвірна норма української мови: мовна практика та кодифікація. *Українська мова*. 2012. № 1. С. 52–66.
6. Клименко Н.Ф. Літературна норма і неологізми. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство)*. 2012. Том 137. С. 53–58.
7. Коць Т. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі. Київ : Логос. 2010, 303 с.
8. Содомора П.А. Греко-латинські префікси та їх відображення в українській філософській та медичній термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2011. № 709 : Проблеми української термінології. С. 116–120.

References:

1. Bezpozasko, O.K., & Horodenska, K.H. (1989). *Morfemika ukrayinskoyi movy* [Morphemics of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)
2. Horodenska, K.H. (1986). Prefiksy i prefiksoyidy v ukrayinskij movi [Prefixes and prefixoids in the Ukrainian language]. *Linguistics*, vol. 1, pp. 36–41.
3. Horodenska, K.H. (2013). Novi yavysyha ta procesy v ukrayinskomu slovotvorenni na tli slovotvirnyx norm [New phenomena and processes in Ukrainian word formation against the background of word-forming norms]. *Divoslovo*, vol. 6, pp. 34–37.
4. Ivasyshyna, T.A. (2019). Davnogreczki j latynski prefiksy v ukrayinskomu slovotvorenni: semantychni variaciyi [Ancient Greek and Latin prefixes in Ukrainian word formation: semantic variations]. *Gramatychnyj prostir suchasnoyi lingvoukrayinistyky. Kateryni Hrygorivni Horodenskiej* [The grammatical space of modern linguistics]. Kyiv : Vydavnychyj dim Dmytra Burago. (in Ukrainian)
5. Kyslyuk, L. (2012). Suchasna slovotvirna norma ukrayinskoyi movy: movna praktyka ta kodyfikaciya [Modern word-forming norm of the Ukrainian language: language practice and codification]. *Ukrainian language*, vol. 1, pp. 52–66.
6. Klymenko, N.F. (2012). Literaturna norma i neologizmy [Literary norm and neologisms]. *Scientific notes of NaUKMA. Philological sciences (Linguistics)*, vol. 137, pp. 53–58.
7. Kots, T. (2010). *Literaturna norma u funkcionalno-stylovoj i strukturnij paradygmi* [Literary norm in the functional-stylistic and structural paradigm]. Kyiv: Logos. (in Ukrainian)
8. Sodomora, P.A. (2011). Greko-latynski prefiksy ta yix vidobrazhennya v ukrayinskij filosofskij ta medychnij terminologiyi [Greco-Latin prefixes and their reflection in Ukrainian philosophical and medical terminology]. *Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic»*, vol. 709, pp. 116–120.